

החזירנו בתשובה שלמה לפניך

אלישיב הכהן

במאמר זה ברצוני להבחין בהבדל משמעות בין השורש ש.ו.ב. לשורש ח.ז.ר. ומתוך כך להגיע:
(א) להסבר כמה מקורות בחז"ל, בראשונים ובאחרונים בהתיחסם ל"תשובה"

(ב) להסבר המושג "חוזר בתשובה"

(ג) להבנת הברכה: "ותחזנה עיננו בשוכך לציון ברחמים, בא"י המחזיר שכינתו לציון".

ראשי פרקים¹:

(א) מקור השורשים ש.ו.ב. וח.ז.ר. (1 בתפילה 2) בחז"ל (3) ברמב"ם וברבינו יונה.

(ב) ההבדל המהותי בין השורשים ש.ו.ב. וח.ז.ר. ומתוך כך:
(1) א. מהות ה"תשובה" ב. השמוש בשורשים ג. הבנת המושג "חוזר בתשובה" ד. ברכת "ותחזינה עינינו"

1. א. במאמר זה נמצא הבדל משמעות בין השורשים הללו במגוון של רעיונות ונושאים. לפיכך, אין אפשרות להרחיב בכל רעיון וניתן יותר דגש להבדל בין השורשים המתבטא באותן רעיונות.

ב. מכיוון שרעיונות רבים זקוקים להוכחות ארוכות, הרחבתי בהם יותר בהערות מאשר במאמר.

(2) באורות התשובה: תשובה-לחיים, חזרה-לטבע.

(3) הקב"ה-מחזיר, והעם-שב: א. ברכת "ותחזנה ענינו"
ב. מקורות חז"ל ג. תפילת "מודה אני...", וברכת
"אלוקי נשמה...".

(4) תשובה וחזרה באופן יחסי: א. שיבת ישראל לארצו
ב. השבת אבידה לישראל.

(א) מקור השורשים ש.ו.ב. ו.ח.ז.ר.

בתנ"ך מופיע השורש ש.ו.ב. ואילו השורש ח.ז.ר. אינו מופיע כלל, אולם כבר בתקנת התפילה שתקנו אנשי כנסת הגדולה בימי בית שני מוצאים שימוש בשורש ח.ז.ר., ומאז נהפך שורש זה לשורש עברי, כפי שכותב בעל סידור אוצר התפילות²: "... וממה שהשתמשו בו בתפילת יח' שלפי דעת חשובי המדקדקים נוסדה על טהרת הלשון העברית".

(1) בתפילה מופיעים שורשים אלו במספר מקומות כאשר ישנם תפילות שנוסחו על פי פסוקים³, ובהם ברור שהשורש יהיה ש.ו.ב. שהוא לשון התנ"ך (לעתים ישנו שנוי קל במבנה או

2. סידור "אוצר התפילות" על תפילת "מודה אני".

3. "ובטובך הגדול ישוב חרון אפך מעמך" (לאחר פרשת העקידה)
"מחרון אפך שוב" (תחנון) נוסחו עפ"י הפסוק "שוב מחרון אפך" (שמות לב', יב'). "ומלפניך מלכנו ריקם על תשיבנו" (תפילת יח') וכן "אבינו מלכנו נא אל תשיבנו ריקם מלפניך" נוסחו בלשון התנ"כית "חרב שאול לא תשיב ריקם" (שמואל ב', א' כב'). "והשבות לו גמולו בראשון" (על הניסים) מנוסח בלשון התנ"ך: "וגמול יד אדם ישיב" (משלי יב', יד').
"ותחזנה ענינו בשובך לציון ברחמיס" מקביל לפסוק "כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון" (ישעיהו א', טז').

במספר מלים בתוך המשפט, כגון: התפילה "ולירושלים עירך ברחמים תשוב" מקבילה לפסוק⁴ "ושבתי לירושלים ברחמים". השורש ח.ז.ר. נמצא בתפילת "מודה אני" בה נאמר "שהחזרת בי נשמתי, וב"אלוקי נשמה" בה נאמר "ולהחזירה בי... בא"י המחזיר נשמות...". בשני מקומות נוספים ישנן כפילויות בין השורש ח.ז.ר. לשורש ש.ו.ב. והם: א. בתפילת יח' "החזירנו בתשובה שלמה לפניך" וכן ב"אבינו מלכנו" מופיע "החזירנו בתשובה שלמה לפניך" ב. בברכת "עבודה" המסימת במלים "ותחזינה ענינו בשובך לציון ברחמים, בא"י המחזיר שכינתו לציון⁵.

2) בלשון חז"ל מופיעים השורשים הללו בעירוביה ולכאורה נראה שחז"ל לא הבדילו ביניהם. דבר זה נראה: א. בהעברה מלשון התורה⁶ - מש.ו.ב. לח.ז.ר. - כגון "החזירה וברחה,

4. זכריה א', טז'.

5. לגבי "ולהשיב שכינתו בתוכנו (ביהי רצון שלאחר קה"ת) עיין לקמן חלק ב' 3 סעיף א'.

6. "נתנה ראש ונשובה מצריימה" (במדבר יד', ב') "נעשה לנו עבודה זרה ... ונחזור מצרים" (מכילתא דרבי ישמעאל) "ואם ישוב הנגע ופרח בבית" (ויקרא יד', מג') - "משל: חזר איש פלוני למקומו" (תורת כהנים), "והשיב את הגזלה" (ויקרא כ', כג') מה ת"ל "אשר גזל"? אם כעין שגזל; יחזיר" (בק' א'). מיד אתם חוזרים לעריכם שנאמר (ירמיהו לא', כא'): "שובי אל עריך אלה" (ספרי דברים סימן מג'), "מחזירים אותו למקומו שנאמר (במדבר לה' כה'): "והשיבו אותו העדה" (ספרי דברים סימן קפז'), "חוזרת אל בית אביה ועל זה נאמר, (ויקרא כב', יג'): "ושבה אל בית אביה" (יבמות ט' ו'). "וכשחזרו כל מים שבעולט חזרו, שנאמר (שמות יד', כו'): "וישובו המים" (מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי מכ' 104) "או שומע אני 'אם ישוב הנגע ופרח בבית' - וחזר הנגע בו ביום" (תו"כ מצורע טז', ו'). "ילך וישוב לביתו". ילך וישמע דברי כהן מערכי המלחמה ויחזור" (ספרי ד' קצב').

החזירה וברחה אפילו ד' וה' פעמים חייב להחזירה שנאמר השב תשיבם⁷ ב. במקורות מקבילים בהם מופיעים גם השורש ח.ז.ר. וגם השורש ש.ו.ב. באותה משמעות כגון מאמר חז"ל "בשלושה מקומות הזהיר המקום שלא לחזור למצרים"⁸, ובמקור מקביל ד' כתים נעשו על הים אחת אומרת ליפול אל הים ואחת אומרת לשוב למצרים..."⁹ אף על כן, בהתבוננות במגמה הכללית במשנה¹⁰ רואים שברוב המקורות בהם מוזכר השורש ש.ו.ב. משמעותו או "תשובה" מחטא או "תשובה" לשאלה. ואילו השורש ח.ז.ר. הוא בעיקר בעניני ממון, גט, גזלה, אבידה,

7. ב"מ ב', ט'.

8. מכילתא דרבי ישראל יד', ג'.

9. מכילא דרבי ישמעאל יד', יג'.

10. מתוך 55 פעמים בהם מוזכר השורש ש.ו.ב. במשנה, 17 הם במובן של השיב תשובה לשאלה פסחים לו' ב', ידים ד' ג', ד' ג', ד' ג', נדרים י' ו', אבות ו' ו', ה' ז', ב' יד', ע"ז ג' ד', מכשירין ו' ח', ו' ח', כריתות ג' ט', ג' ט', ט"י ד', ו', כלים יג' ז', ז' א', יבמות ג' ט'.
- 12- הם במובן של "תשובה" מחטא, גיטין ה' ה', אבות ב' י', ד' י"א, ד' ז', ב"מ - ד' י', נדרים ט' ג', יומא ח' ח', ח' ט'. 5 - במובן של השבת שלום ברכות ב' א', ב' א', ב' א', ב' א'.
- 9- במובן של השבת אבידה ב"מ ב' ז', ז' ד', ג' ו', ב' ז', שביעית, ו' א' הוריות ג' ז', כלים כ"ז י"ב, ב"ק ה' ז'.
- 6- במובן של שוב - עוד פעם.
- שביעית ב' ו', שקלים א' ג', גיטין ד' א', נידה ה' ו' יבמות ט"ז ד', ט"ז ו'.
- 7- מקורות נוספים במובנים שונים תענית ד' ה', ידים ד' ד', האה ו' ד', ו' ד', ו' ד', אבות ד' ט', יומא ח' ה'.

הלואה או כמובן של "חזור בך בארבעה דברים"¹¹. בנוסף לזה ישנם מקורות בחז"ל בהם מופיע שימוש בשורשים ש.ו.ב. וח.ז.ר. במשפט אחד - והדבר אומר דרשני¹².

(3) בלשון הראשונים: ברמב"ם:¹³ הן בהלכות תשובה והן בהלכות גזלה ואבידה משתמש בשורש ש.ו.ב. ל"תשובה" מחטא, או בצייטוט מהתורה בלבד. רבינו יונה:¹⁴ בשערי תשובה משתמש בשורש ש.ו.ב. ל"תשובה"

11. עדות ו' ו'.

12. בהמשך המאמר נעסוק במקורות אלו.

13. בהלכות תשובה: השורש ש.ו.ב. "לשוב" מהחטא מהרשע וכד' - א' א', ב' ב', ד' ד', ו' ב'. האדם "שב": ב' א', ב' א', א' ב', ה' ה', ב' ה', ג' י"ד. "חוזר בתשובה": ג' י"ד, ד' ב', ה' ב', ו' ה', ז' ג', ד' ו', מקורות נוספים לשורש ש.ו.ב.: ב' א', ד' ג', ב' ד', ב' ה', ו' ג', ז' ב'. השורש ח.ז.ר.: "חוזר ואמר" - ה' ב'. "שמלכות תחזור לישראל - ט' ב', "החוזרים לדתי עובדי כוכבים" - ג' ט'. "ולעולם אינו חוזר לדבר זה" - א' א'. "וחוזר ומתודה" - ב' ז', ב' ז', ב' ח'. החזרת ממון - ב' י"א, ב' ט', ד' ג', ד' ג'. בהלכות גזלה ואבידה: הבאת מקור מהתורה - "החזיר... עובר על השב תשיבם": י"א י"ט, י"ד ג', ח' ז', י"א ב' א-ב. "תשובה" מחטא: א' ה', א' י"ג, ב' ו' יוצאי דופן: השבת הגזלה: א' ו', י"א ב' "מצווה להשיב לו אבדתו... עכו"ם אסור להחזיר להם...". נעמוד על כך בהמשך המאמר חלק ב' עייף ג'.

14. בשערי תשובה: השימוש בשורש ש.ו.ב.: ישוב האדם מחטאו מדרכיו הרעים וכד': א' א', א' ב', א' י"א, א' ל"ח, א' ו', ב' א', ב' ג', ב' י"א, ג' כ"ט, ג' רכב, ד' ה', ג' רה. ישוב אל ה': ד' כ"ב, ב' ב', ב' ו, ג' ז'. "תשובה" לשאלה: א' י', ב' ב', ד' ר', "היראה" ד' ר', "היראה ד' ר'. מקורות נוספים ל"תשובה" - מחטא אל ה' א' נ"ב, א' מ"ט, א' מ"ז, א' א', א' ג', ב' ב', ב' ב', ג' ריב, א' י"א.

מחטא ול"תשובה" לשאלה או בשימוש בלשון התורה כגון "השבת גזלה" בלבד.

לסיכום: בתנ"ך מופיע השורש ש.ו.ב. בלבד. במשך תקופת בית שני נוסף ללשון העברית השורש ח.ז.ר. כאשר לאט לאט הזדככו ההבדלים ובין השורש ש.ו.ב. כאשר בשורש ש.ו.ב. משתמשים יותר ל"תשובה" - מחטא, ו"בתשובה" לשאלה.

(ב) ההבדל המהותי בין השורש ח.ז.ר. לשורש ש.ו.ב.

ניתן להבחין בהבדל המשמעות בין השורשים על פי השימושים השונים ביניהם. בענייני ממון משתמשים בעיקר בשורש ח.ז.ר. כי חפץ שניתק ממקומו ולאחר מכן חזר אם ננסה להבחין בין מצבו בתחילה לבין מצבו לאחר שחזר הרי שלא נמצא כל שנוי: ישנו פה

יסוד התשובה - ב' ז'. חוזרים בתשובה - א' ו', א' י"ח, ב' ז', ב' י', ס' ריח. לשון התורה: "ישיב את הגזלה" א' י"ח, א' מ"ה, ג' ר"ח. "ושב ה' מחרון אפיו" - ד' א', ד' י"ב. השימוש בשורש ח.ז.ר.: "המוצא אבידה ואינו מחזירה לבעליה" - א' י"ב, "והנה אנחנו חוזרים לענין דברינו" - ד' י"ב. "שלא יחזירו לחטא" - א' ל"ו. "חזר לדבר" - ב' ס'. "האבן חוזרת ונופלת" - ב' י"ח. "אם יחזור מדברו" - ג' כ"ב. "אחזירו ל... ולהחזירו" ממון - ד' פ"ה, "אם יחזירנו" - ג' קמב, "שהחזיר לו נשמתו" - היראה "התפילין... כשהן נעקרות ממקומת הוא מחזירם - היראה, יוצאי דופן: "ישיב חרבו" - ג' כ"ח, "המסתת את החרב והשיב אותה על נדנה" - ד' י"ב. "הזורק חץ אן בידו להשיבה" ג' ר"ח יזכור כי כשר הוא, רוח הולך ולא ישוב" (היראה).

מצב של חזרה. כמו כן אדם שחוזר בו מדבריו ישנה פה נסיגה מהתקדמות ותמונת המצב היא כאילו לא נאמר דבר - המצב חזר לקדמותו. כפי שאומר בעל סידור הגאונים והמקובלים "המחזיר... לשון החזרת דבר למקומו הראשון"¹⁵ ובעל סידור אוצר התפילות "שהחזרת"¹⁶: הוראת הפעל הזה בתלמוד סבוב ושוב למקומו הראשון כמו 'החוזרים חלילה'¹⁷, 'נחזור על הראשונות'¹⁸...". לעומת זאת השימוש בשורש ש.ו.ב. הוא כאשר אין חזרה מדוייקת למצב הראשוני: אותו החפץ, לאחר שכביכול הוחזר טמון בו משהוממה שעבר עליו והרי הוא כרגע עם מטען נוסף. למצב כזה יקרא אפיו "שיבה". לכן לדוגמא: להבדיל מאדם שחוזר בו מדבריו הרי לאחר שנשאלה שאלה התשובה היא איננה נסיגה מהשאלה אלא השלמה - זו איננה מחזוריות אלא השלמה וסגירה של מעגל. בבחינת שמואל עליו נאמר "ותשובתו הרמתה כי שם ביתו"¹⁹, לאחר שנה שסבב על פני כל הערים, מעיר לעיר, להפיץ תורה הוא אינו חוזר לביתו, אין אפשרות בעיקבות חזרתו לביתו למחוק שנה מחיי שמואל, אלא כאן מדובר על הליכה ושיבה שאומנם כלפי חוץ ישנה חזרה למציאות של לפני שנה אך באותה תמונת מצב שלאחר שנה טמון מטען פנימי - טמונה במידה כלשהיא אותה שנה בה סבב מעיר לעיר להפיץ תורה²⁰.

15. בברכת "ותחזנה ענינו".

16. בתפילת "מודה אני"

17. סוכה נה:

18. כריתות ח'.

19. שמואל א' ז' י"ז - לשון זו היא הלשון המקראית בה אין הבדל משמעות בין השורש ש.ו.ב. ובין השורש ח.ז.ר., שהרי במקרא אין השורש ח.ז.ר. אך מקור זה מהווה דוגמא טובה למצבו שבו אין "התשובה" בגדר חזרה גרידא.

(20) הבחנה דומה מבחין סדור "אישי ישראל" (ע"פ דעת הגר"א) בתפילת י"ח, באומרו: "הלשון "חזרה" ו"תשובה" הם כפל

ומתוך הבחנה זו בן השורש ש.ו.ב. לבין השורש ח.ז.ר.:

1) א. מהות התשובה:²¹

לאחר חטא האדם הראשון²² העולם ירד למציאות שממנה האדם²³ והעולם צריכים לעלות, לשוב מהחטא בתשובה שלמה אל ה'. כמו כן ישנן ירידות ועליות גם אצל האדם הפרטי, אשר לעתים יורד לדרגה יותר נמוכה וחותר לעלות ולהתקדם בעבודת ה' ומתוך כך להעלות את עצמו ואת העולם כולו. כשישוב העולם לקדמותו ישוב במעלה יתרה, כפי שמסביר

הענין במלות שונות, ויש בהם הבדל - בעת שהאדם אינו חפץ להחזיר בתשובה לשואלו אז הם רחוקים בשני המרחקים איש לדעתו מקצוהו, וכאשר יאות האדם לבוא על דעת אחת שחבירו יודה לדברו - אז הוא מחזיר עצמו להשיב את דעת חבירו לדעתו בתשובה נצחת, או מודה ועוזב קצת מדבריו, עד שחבירו עוזב גם קצת מדעתו ויתלכדו בדעת אחת ולא יפרדו... - האדם שאינו רוצה לשמוע דברי חברו, חוזר בו מרצונו זה, ומוכן לקבל מחברו ובנוסף משיב את דעת חברו לדעתו. הרי שכשמדובר על חזרה אשר היא בחינת "רברס" וכרגע המציאות היא מחזוריות למצב הראשוני השורש ח.ז.ר. ואילו הפעולה החיובית הנראית על פני השטח תיקרא תשובה.

(21) לצערי אין אפשרות להרחיב במאמר זה לגבי ה"תשובה", אך מכיון שנושא המאמר מתקשר באופן ישיר לרעיונות הללו נצטרכתי לכתוב על מהות התשובה: בקצרה ללא הוכחות וראיות.

(22) (כל המקורות מאורות התשובה מסומנים על-פי עמודים של אה"ת בהוצאת ישיבת אור עציון). אורות התשובה מט - "מתחילת הבריאה ראוי היה להיות טעם העץ כטעם הפרי... שיבואו ימים שתשוב הבריאה לקדמותה וטעם העץ יהיה כטעם הפרי".

(23) אורות התשובה לז - "יחיד ששב מוחלים לו ולכל העולם כולו..."

הרמח"ל²⁴, שככל שההדבקות בטוב היא יותר בחירית, נהפך הבוחר בטוב לבעל הטוב, ולכן גם העולם לאחר שיגיע לתעודתו יהיה בעל מעלה גדולה שהרי הגיע לזה מתוך המצב הירוד בו היה, ונזקק לבחירה בטוב ברמה גבוהה כזו כדי להתגבר על המכשולים שיטנם במציאות הירודה, ולכן יהיו האדם והעולם יותר בעלי הטוב.

ומתוך כך נראה שהעולם לא ירד סתם ויש יעוד לירידה: הירידה היא חלק מהדרך הארוכה של הירידה והעליה גם יחד למצב שהעולם ישוב לקדמותו. כפי שכותב הרב קוק זצ"ל²⁵: "הטבע העולמי, וכל יצור פרטי בהיסטוריה האנושית וכל איש יחידי מעשיו צריכים להיות מסוקרים בסקירה אחת, כתוכן אחד בעל פרקים שונים...". ועוד כותב הרב: "כל מחשבה של תשובה מאגדת את כל העבר אל העתיד, והעתיד הרי הוא מתעלה בעלוי הרצון של התשובה מאהבה"²⁶. יש כאן איחוד של כל ההיסטוריה, הכל נמצא בסקירה אחת לקראת העתיד: הירידה והעליה מתאחדים לקראת המצב בו העולם ישוב לקדמותו.

מתוך הבנה זו רואים אנו שהן תשובת האדם הפרטי, הן תשובת כנסת ישראל והן תשובת העולם כולו, לאחר שישבו לא יהיו במצב של מחזוריות - מציאות בה העולם יהיה בדיוק כבראשונה לפני שירד. אלא שיבה של מטען ותוכן אותם קיבל האדם מאותה ירידה ועליה. יש כאן מחזוריות ועוד תוספת, למצב כזה יקרא איפוא "תשובה".

על האדם מוטל תמיד לשוב אל ה' שהרי "אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחסא"²⁷ וכפי שכותב הרב קוק זצ"ל: "וביטול עצם טבעיותם של החיים כדי שיהיה האדם בלתי חוטא,

(24) רמח"ל דרך ה' חלק א'. פרק שני סעיף ב'.

(25) אורות התשובה לו.

(26) אורות התשובה נא.

(27) קהלת ז', כ'.

זהו עצמו החטא היותר גדול...²⁸ אילו האדם היה חוזר, היה מגיע לשלב מסוים בו היתה נגמרת לו המטרה או השאיפה אליה יוכל שוב להתקדם, ואילו היו אומרים לו שעד הסוף בשום אופן לא יוכל לחזור, היה נתקף יאוש. ברא הקב"ה "תשובה" בעולם שאינה חזרה לנקודה ממנה ירד, ממנה יצא, אלא דרך בפני עצמה, עליה אשר אין לה סוף, ולעולם לא יגמור לשוב. אומנם יגיע מקביל למדרגות מהם ירד, אך אף-על-פי-כן ממשיך האדם לשוב ולהתקרב אל ה'.

בדרך זו יתכן להסביר את מאמר חז"ל "במקום שבעלי תשובה עומדים צדיקים גמורים אינם עומדים"²⁹ המקום אליו אפשר להגיע על-ידי תשובה, גבוה ורם הרבה למעלה מהמקום בו נמצא אדם שנשאר במצב סטטי קבוע ללא ירידה, אף ללא "תשובה".

ב. השימוש בשורשים ש.ו.ב. ו.ח.ז.ר.

בפרק הקודם ראינו הבחנה שהתחילה בלשון חז"ל והזדככה בלשונם של ראשונים-רמב"ם ורבינו יונה, אשר משתמשים בשורש ש.ו.ב. בעיקר (1) להשבת תשובה לשאלה - מכיון שכשמשיבים תשובה אין גורמים לחזרה גרידא, כאילו לא נשאלה שאלה כלל, אלא השלמת מעגל ה"שאלה" ו"תשובה" (2) "תשובה" מחטא³⁰ (3) השבת שלום שגם כאן אין מדובר על החזרת המצב לקדמותו - כאילו חברך לא אמר לך שלום, אלה סגירת מעגל של "שאלת שלום" ו"השבת שלום". ואילו את השורש ח.ז.ר. אנו מוצאים בעיקר בענינים כמו חפצים וממון, בהלואה, גט, גזלה

(28) אורות התשובה מג.

(29) ברכות לב.

(30) ראה לעיל סעיף הקודם.

ואבידה. או במוכן של "אמר לו אביו חזור בך"³¹ - כאן שייך השורש ח.ז.ר. - החזרת המצב לקדמותו, כאילו לא נאמר דבר. ישנם³² כמה מקורות חז"ל בהם מופיעים שורשים אלו יחדיו - עליהם נעמוד בהמשך. וישנם³³ כמה מקורות בחז"ל בהם מופיע השורש ח.ז.ר. במקביל ל"תשובה" בהם באים לידי בטוי הבדלי המשמעות בין השורשים, כגון: "כיריעות שלמה מה השלמה הזאת מתלכלכת וחוזרת ומתלבנת כך ישראל אע"פ שהם חוטאים הם שבים בתשובה לפני הקב"ה"³⁴ היריעות (חפץ) שייכת בהם חזרה למצב הראשוני "חוזרת ומתלבנת" ואילו ישראל "שבים בתשובה".

ג) הבנת המושג "חוזר בתשובה"

המושג "חוזר בתשובה" מופיע: 1) בתפילה - בתפילת י"ח ובתפילת אבינו מלכינו; "החזירנו בתשובה שלמה לפניך".
2) בחז"ל - לראשונה נמצא מושג זה³⁵ ב"תנא דבי אליהו

31) עדויות ו', ו'.

32) להלן חלק ב', ג'.

33) "שאין ישראל עושים רצונו גזרה יוצאת מלפניו, עשו תשובה מיד הוא מחזירה" (מכילתא בשלח ט"ו) - ישראל "שבים" הקב"ה מחזיר את הגזירה - והמצב חוזר לקדמותו. "...אם אדם עשה תשובה, וחזר בו לעבירותיו" (פסיקתו רבתי מ"ד) - אל ה' - שבים, אל העברות - חוזרים. "כשם שיפיתה זו אינה חוזרת למקומה כך אלעזר בן דורדיא אין מקבלים אותו בתשובה". (עבודה זרה י"ז).

34) שמות רבא כ"ג, י"א.

35) התנא דבי אליהו הוא מקור קדום יותר למשניות ולמדרשים, מכיון שמקור זה מוזכר במקורות תנאיים. ואמוראים תמיד י"א ד', שבת י"ג, פסחים צ"ד, קי"ב, מגילה כ"ח: סנהדרין צ"ב, צ"ז, עבודה זרה ח': ט'. בראשית רבה פרשה נ"צ, צ'. בן סירא דפוס ויניציאה דף כ' עמוד א'.

רבא³⁶, בו מוזכר כמה פעמים **"וחזר ועשה תשובה"** במשנה לא מופיע מושג זה, אולם בגמרות³⁷, בזוהר³⁸ ובפסקיתא דרב כהנא³⁹ הוא מופיע.

נשאלת השאלה מדוע הכפילות בשורשים ש.ו.ב. וח.ז.ר. מדוע אין "שבים בתשובה" או "חוזרים בחזרה". הבנה ראשונה נוכל להבין מלשונו של התנא דבי אליהו - חזרה היא בגדר "סור מרע" ואילו תשובה היא "עשה טוב". האדם חוזר, ועושה תשובה. או שחזר היא חזרה של האדם ממחשבתו שלא לשוב, ואילו תשובה זו פעולה חיובית⁴⁰. הבנה שניה: העולם כולו שב אל ה', העולם כולו שב לקדמותו, אך בתוך שיבה זו ישנם שלבים שבהם עדין לא באה לידי ביטוי התוספת שיש בבנית העולם החדש מעל העולם שלפני חטא האדם הראשון.

(36) "כשביל מעשיהם הרעים שעשו וחזרו ועשו תשובה" (תדא"ר כ"ג) "אדם שעבר עבירות הרבה נקנסו עליו מיתה עד ד' דורות וחזר ועשה תשובה" (תדבא"ר, ה') "... ודיין וכהן שהרגו את הנפש במזיד... ואת חזרו ועשו תשובה" (תדבא"ר, כ"ג), "אם אדם עובר עברה לפני אם חזר ועשה תשובה" (תדבא"ר, ב').

(37) "מפושעי ישראל עד שיחזרו בתשובה" (עירובין סט), "יחזרו בתשובה" (ראש השנה ל"א) "על פושעי ישראל שיחזרו בתשובה" (סוטה י"ד) "היו חוזרים בתשובה" (סוטה ל"ה), "חוזרים בתשובה" (מנחות נ"ג), "החזר בתשובה" (סנהדרין ק"ה), "שהלכו להחזיר לגחזי בתשובה" (סוטה מ"ז).

(38) "אלא בשעה שהוא רוצה לחזור בתשובה" (זוהר חדש בראשית ב').

(39) "ואחר-כך הוא מחזירם בתשובה" (פסיקתא קרב כהנא 358).

(40) ראה הערה 17 חזרה - מרצונו שלא לשוב, וחשובה היא (לגבי המקור שם - של חברו) מציאות שעל גבי החזרה.

ובשלבים אלו ניתן לדבר על חזרה. לדוגמא: אדם שאומרים לו שאין באפשרותו לעלות לפיסגת ההר אלא אם כן יאות לרדת לתחתית ההר ולעלות למקום בו עמד בראשונה, ומשם להעפיל לפסגת ההר. מבחינה מסוימת יהיה מי שיראה גם בירידה עליה, שהרי אין אפשרות לעלות בלי לרדת, ויאחד את הירידה והעליה לדרך אחת, שהיא הדרך לעלות לפיסגה. אבל מבחינה אחרת, בשלבים מסוימים יוכל האדם לאמר: כרגע אני עוד חוזר, ועדין לא התקדמתי מעבר לנקודה בה הייתי קודם, אני פשוט חוזר למקומות מהם כבר ירדתי. ונחזור לעניננו: לעתים האדם חטא או אביו או סבו חטאו והאדם חוזר. מבחינה מסוימת הוא רק חוזר ובו לא מבוטא הענין של השיבה, דהינו יתרון מעל המצב ממנו ירד הוא או משפחתו, עמו או העולם, אך צריך לדעת שכל חזרה היא בתהליך של תשובה, של תשובת העולם ובתוכו האדם אל המציאות הנעלה ביותר. ממילא גם החזרה היא בתהליך של התשובה, כמו האדם שעולה בהר ויודע שעדיין הוא לא התקדם בגובה, אבל הוא התקדם הרבה בדרך לפסגה. לכן אצל האדם לא שייך חזרה, הכל נמצא בתהליך של תשובה.

ד. ברכת "ותחזנה ענינו"

"ותחזנה ענינו בשוכך לציון ברחמים בא"י המחזיר שכינתו לציון"⁴² נשאלת השאלה מדוע בתחילה הברכה נאמר

42) ישנם נוסחאות אחרות לסיוס ברכת "עבודה": "שאותך לכרך ביראה נעבוד" (יומא סח רש"י, ירושלמי סוטה פ"ז, מ"ו) "שאותך נירא ונעבוד" לדעת כ"א "בא"י השוכן בציון" (ירושלמי יומא פ"ז ה"א) בזמן עבודת הבית - "כרוך המקבל עבודת עמו ישראל ברצון" (רש"י תמיד ל"ב). בסדור אוצר התפילות מובא: - "ודע כי בנוסח הספרדי מנהג כפא קרסוב נמצא עוד דבר חדש מה שלא ראיתי דוגמתו בשום נוסח בעולם, רק מחזירים בשני מקומות את הפעל חזר הארמי לפועל טוב

"כשוּבך" ובסיומה "המחזיר" ?
בבית יוסף⁴⁴ וכן בסדור עץ חיים⁴⁵ מובאת אגדה על
ברכות תפילת י"ח והקשרן ההיסטורי. ברכת "המחזיר שכינתו
לציון" מיוחסת לירידת השכינה בבית ראשון וחזרתה בבית
שני - בשני המקרים מדובר על שכינה ששרתה, עזבה (עם חורבן
משכן שילה או ביהמ"ק הראשון), ושוב חזרה⁴⁷. ע"פ זה אפשר
להסביר שהבקשה היא ותחזנה ענינו בשובך לציון" - מדרגה
גבוהה מזו שהיינו בה מעולם, אך הברכה לקב"ה היא על ההוה

העברי ותחת והחזירנו בברכה זו והמחזיר בברכת עבודה הם
אומרים והשיבנו והמשיב... ונודע לי כי לא ממקור טהור
הוא. הסדור הזה ראה אור בדפוס בפעם הראשונה תצ"פ... הללו
בעלי הדפוס השונאים מימות עולם את התלמוד ואת סגנונו,
השתמשו בלא ספק במקרה הבא לידם וישלחו יד במלאכת רעיהם
ויצא העגל הזה... ושכחו לתקן בברכת אלהי נשמה ולהחזירה
בו, והמחזיר... והניחם כמו שהם... (על החזירנו בתשובה
שלמה). בסופו של דבר נוסחאות אלו לא נתקבלו אלא הנוסח
שבידנו ע"פ רס"ג, רע"ג, אבודרהם, וזוהר פקודי רס"א -
והשאלה במקומה עומדת מהי הכפילות בלשונם של אנשי כנסת
הגדולה.

(44) שו"ע אור"ח בית יוסף סימן קיב - "כתוב בשיבולי הלקט...
וכשירדה שכינה במשכן אמרו המחזיר שכינתו... ובספר א"ח...
המחזיר שכינתו לציון אמרו כשירדה שכינה בבית שני (וכן
מופיע במדרש תהילים פרק ט').

(45) "ובמדרש: כיוון שעשו ישראל משכן... וכשבנה שלמה בהמ"ק
בציון פתחו מלאכי השרת בא"י המחזיר שכינתו לציון".

(47) בבית שני היתה מצאות של שכינה ירודה, ולכן תקרא מציאות
זו חזרה. לעומת זאת בבית שלישי תהיה מציאות שכינה ברמה
גבוהה מאשר היתה בעבר ולכן תקרא מציאות זו שיבת השכינה.
(מציאות השכינה בבית שני: יומא ט', יומא כ"א, כוזרי מאמר
שני כז, אברבנאל ויקרא כו).

שבו עוד אין מצב של שיבה אלא מקצת חזרה למציאת שכינה כפי שהיתה בבית ראשון ובבית שני.

להבדיל משאר הברכות בתפילת י"ח נוספה בברכה זו ה' מיותרת "המחזיר" לכאורה ניתן היה לברך "בא"י מחזיר שכינתו...". כמו "בא"י מצמיח קרן ישועה" - יתכן להסביר שסיום הברכות אלו לקב"ה על פי הפעולות אשר הוא פועל ללא קשר לעבר⁴⁸ הווה או עתיד הנקראים "תארי הפעולות" - ובברכת עבודה אנו מברכים על הפעולה בהווה. הכוזרי אומר⁴⁹ "... ובסמוך לזה הבקשה על הראות השכינה אלינו עין בעין כאשר נגלתה לנביאים ולחסידים וליוצאי מצרים, בברכת ותחזנה ענינו, החותמת במלים "המחזיר שכינתו לציון". במקום זה יצייר החסיד לעצמו את השכינה כאילו יראנה בעיניו, וישתחוה לה כדרך שהשתחוו בני ישראל במדבר בהגלות השכינה לעיניהם - הלא היא כריעת מודים⁵⁰..." יתכן להסביר

(48) בערוך השולחן מ', ג' - לבירור הנוסח, "שנתן לשכוי", או "הנותן לשכוי" - "הגירסא אשר נתן לשכוי בינה - וברמב"ם וטור ושו"ע הגירסא הנותן לשכוי בינה וכן נראה עיקר ככל הברכות נוסחתן בהווה ולא בעבר כמו, "יוצר המאורות", "נותן התורה" - "בורא פרי האדמה" וכן כולם, והטעם משום שהקב"ה הוא פועל בכל עת ובכל רגע, ולא כאומן בשר ודם שרק עשה המלאכה ואחר-כך עומדת מאליה וסרה השגחתו מזה, אבל הקב"ה לא יסיר פעולתו והשגחתו בכל עת ובכל רגע..."

(49) כוזרי מאמר שלישי י"ט.

(50) במדרש תנחומא במדבר י"ז ישנו מקור מקביל לשונית לכוזרי "ובשעה שעלו ישראל מן הגולה בקשו מהן ולא מצאו, שהיו מועטין, שנאמר ואבינה בעם ובכהנים ומבני לוי לא מצאתי שם (עזרא ח', ט') אמר הקב"ה, בעולם הזה על שהיו רואים את כבודי היו כלים, שנאמר "כי לא יראני האדם וחי (שמות ל"ג, כ') אבל לעתיד לבא כשאחזיר שכינתי לציון, אני נגלה בכבודי על כל ישראל והם רואים אותי וחיים לעולם שנאמר כי

שלפני הברכה כשישנה בקשה לשיבה - הבקשה היא בגדר ציפיה שאפילו לחסיד יש קושי לדמיין את הגשמתה. אך לאחר שברך החסיד "המחזיר שכינתו לציון" - שהיא מציאות פחותה מ"שיבה", אותה מסוגל החסיד לדמיין, והוא משתחוה כדרך שהשתחוה בעבר. "המחזיר" זו ברכה שאפשרית בהווה, שהרי בכל רגע עולים לקראת החזרת השכינה, אבל שיבה (כשישנה חזרה ותוספת), על זאת יוכלו לברך רק בעתיד כשעין בעין יראו בשוב ה' ציון.

(2) באורות התשובה: "תשובה" - לחיים, "חזרה" - לסבע⁵¹

הרב קוק זצ"ל מבדיל אף הוא בן השורשים ש.ו.ב. וח.ז.ר., ביחס ל"תשובה"⁵² מחטא, הן בתשובת הפרט והן בתשובת הכלל השימוש הוא בשורש ש.ו.ב.; ואילו לגבי דברים ששייכת בהם

עין בעין יראו בשוב ה' ציון (ישעיה נ"ב, ח') ולא עוד אלא שמראין אותי באצבע שנאמר כי זה אלוקים אלוקינו עולם ועד הוא ינהגנו על מות (תהילים מ"ח, ט').".

(51) כל המקורות מאורות התשובה הם על פי העמודים שבהוצאת הישיבה.

(52) לשוב מעברות חטאים וכד' - סא, סא, סח, צה, צו, קא, קג, קיא, קכב, קכג, קכד, צו, מט. לשוב אל ה' - לו, ס, פו, קב, קכד, קכד, קכה, קכז. לשוב בתשובה - סא, עב, צג, קא, קג, קצ, קו, קט, קיג, קיג, קיג, קיג, קטז, קכד, קטו, "והוא שב מאהבה", "ישוב בשמחה", "והשב בתשובה": עג, פד, קד, קיד, פו, צו, קג, קט, "ישוב ברצון" - קח, קיט, פז, סו, קיד, פו, קלו.

חזרה⁵³ - לחזור לחטא, משתמש הרב בשורש ח.ז.ר. אך ישנה הבחה נוספת - במספר מקומות נכתב שהנשמה האדם או כנסת ישראל חוזרים אל טבעיותם⁵⁴ או אל הטבע. ואילו במספר מקומות נכתב שהאדם כנסת ישראל או העולם שבים אל החיים⁵⁵, כאשר אין חריגים לכאן

(53) "איננו חוזר לתוהו", "מתחיל לפרכס ולהתנועע תנועת חיים וחוזר ונופל" (פג), "להחזיר לאדם את האבוד לו מצד החטאים" (כז), "עוקר הוא את שורשי הרע מיסודם העיקרי ומחזירם לטובה", (קיד).

(54) יראת החטא הטבעית הוא הטבע אנושי הבריא... והוא הטבע הישראלי המיוחד שאינו טבע זה חוזר לישראל כי אם על ידי תלמוד תורה... ואי אפשר שיחזור ישראל לאיתנו לחיות חיים טבעיים כי אם בשישוב גם טבעו הרוחני בכל מלואיו" (מז), "הקביעות של החזרה אל הטבעיות המוסרית העמוקה המיוחדת לישראל" (מז), "כל חטא אפילו הקל שבחטאים מטבע בנפש האדם שנאה לאיזו בריאה ועל ידי התשובה חוזרת האהבה להאיר" (פג), "מעוט מתיקות התורה בא מחסרון בטבע הישראלי של הנשמה... מיד חוזר האור העליון של הטבע הקדוש של הנשמה וחוזרת מתיקות התורה להתגלות" (קיא), "התשובה קדמה לעולם לפיכך היא יסוד העולם שלמותם של החיים היא דוקא עם המשך התגלותם על פי טבעם העצמי וכיון שהטבע מצד עצמו אינו בעל הסתכלות והבחנה, הרי החטא מכרח הוא מצד זה. "ואין אדם צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא". וביסול עצם טבעיותם של החיים כדי שיהיה האדם בלתי חוטא זהו עצמו החטא היותר גדול... "וכפר עליו מאשר חטא על הנפש" על כן התשובה מתקנת את הקלקול ומחזירה את העולם ואת החיים למקורם דוקא בגלוי יסוד עצמיותם העליון, עולם החרות, ועל כן מכנים שם ה' אלוקים חיים" (מג).

(55) "לשוב לחוקי החיים לשמור את הטבע המוסר והתורה למען ישוב ויחיה וישוב החיים בכל רעננותם" כז, "ישוב ויעלה האור והחיים" (עא), "אשר תשיב לו את החיים המאושרים במעוף עיו". (עב), "לשוב למקור החיים" (פו). "צריכים לשוב אל העולם ואל החיים" (קיב)

או לכאן: כשמוזכר טבע מדובר על "לחזור", וכשמוזכרים חיים - מדובר על "לשוב", וכן לגבי הבריאה או האדם לשוב לאיתנו - מדובר על לשוב⁵⁶ - והדבר אומר דרשני.

הנשמה נשארת תמיד בטהרה בבחינת "אלוקי, נשמה שנתת בי טהורה היא" זהו טבע האדם שהוא במקורו טוב, ולכן כשמצב הוא חזרה אל הטבע אין כאן איזה "פלוס" מסויים במובן הכללי - היתה נסיגה, והטבע חוזר לקדמותו, כלומר האדם חוזר למצב בו הוא נברא כאשר יש לו בחירה בעלת נטיה שווה לטוב או לרע והוא יכול לבחור בחיים. לעומת זאת ה"שיבה" היא למעלה מה"חזרה", את "ובחרת בחיים" יש צורך ליטש בצורה אקטיבית, לא לשמור או לחזור אל הטבע, אלא לשוב לאין סוף, למקור החיים. ומכיון שכך, אי אפשר להשתמש בשורש ח.ז.ר. שהרי היכן יש כאן חזרה? וכי האדם או העולם היו במציאות אליה הם מסוגלים לחזור? למציאות נעלה מזו הם שבים. וכן כשמוזכר שתשוב הבריאה לאיתנה או האדם לאיתנו, נראה שכשנגיע לשלמות המציאות של "השבת הדברים על מכונם"⁵⁷ "כשנשמת ישראל השלמה תהיה מוכנה בזה לשוב לאיתנה כימי קדם"⁵⁸ תיקרא איפוא מציאות זו של שיבה למצב של ימי קדם - "שיבה" (כפי שהסקנו לעיל על מהות התשובה).

56) "לשוב לאיתנה", "חשוב לאיתנה למכונות חיה כולט" (קכה), "ונשמת ישראל השלמה תהיה מוכנה בזה לשוב לאיתנה כימי קדם" (קכה), "ישיב את תהרמוניה לאיתנה" (סו), "יכול להשיב את הדברים על מכונם" (קמו), "שיבואו ימים שחשוב הבריאה לקדמותה וטעם העץ יהיה כטעם הפרי כי תשוב הארץ מחטא" (מט), הוא שישוב באדם אל עצמו אל שורש נשמתו ומיד ישוב אל האלוקים" (קכד), "אל עצמו ישוב האדם" (קכד).

57) אורות התשובה קמו.

58) אורות התשובה קכה.

במקורות שהובאו, כשמדובר על שיבה לחיים, מדובר על שיבת האדם כנסת ישראל או העולם אל החיים, ואלו במקורות שהובאו על חזרה מדובר על חזרה של הנשמה והנפש, אל הטבעיות המוסרית העמוקה, הטבע הישראלי המיוחד. דברים אלה אינם ניתנים לשנוי, הם תמיד טהורים. לעתים אדם כלפי חוץ בורח ועוזב את פנימיותו, טבעו הטהור, אבל באפשרותו לחזור לעצמו. להיות אדם שיש לו תפקיד של עשה טוב, שיבה אל החיים.

רעיון זה נראה בדברי הרב זצ"ל "לשוב"⁵⁹ לחוקי החיים, לשמור את חוק הטבע המוסר והתורה - למען ישוב ויחיה, וישוב החיים בכל רעננותם" על הטבע צריך לשמור, או להחזירו למוטב ואז לשמור עליו, ואילו אל החיים צריך לשוב תשובה אין סופית "לשוב לחוקי החיים... למען ישוב ויחיה וישובו החיים בכל רעננותם".

(3) הקב"ה - מחזיר, העם - שב

האדם והעולם מתקדמים תמיד בתהליך ה"תשובה" בהם שייך שיגיעו למציאות אליה לא הגיעו לא אדם ולא דור, יצירה חדשה. כלפיהם זו "שיבה" שהרי מעולם לא היו במדרגה זו, ומכיון שכך הם אינם חוזרים למדרגה זו אלא הרבה למעלה ממנה - הם שבים בתשובה אין סופית אל ה'. אולם הקב"ה, שכל מציאות שתהיה בעבר הווה ועתיד שואבת את כוחה ממנו, וכל מציאות הנמצאת בהויה כולה כוללת הנייתו של האדם, יונקת ממנו (ולולי היתה מציאות זו בהויה האלוהית הרי שהאדם לא יכל לבחור בה). לכן אותם דברים שכלפי האדם יקראו "שיבה", אצל הקב"ה הם כבר היו ויכולים להקרא "חזרה". משום כך ישנם כמה מקורות שיש בהם כפילות - העם-שב והקב"ה-חוזר וכדו'.

א. ברכת "ותחזנה ענינו בשובך בא"י המחזיר שכינתו לציון"

עיננו - עינם של בני אדם חוזות בשוב ה' לציון. העם-חוזים בשוב ה', והקב"ה-מחזיר. כמאמר חז"ל⁶¹ "אבל לעתיד לבוא כשאחזיר שכינתי לציון שאני נגלה בכבודי על כל ישראל והם רואים אותי וחיים לעולם שנאמר כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון". כלפי האדם כנסת ישראל או העולם תתגלה השכינה במראות שעדין לא ראו מעולם - כלפיהם יקרא מראה זה - שיבה, אבל הקב"ה אינו יוצר מציאות חדשה וגם לא מוסיף שהרי הכל נמצא אצלו - כלפי הקב"ה, יקרא מראה זה - חזרה. ולכן אנו בני אדם נקרא להופעת השכינה מצד הקב"ה שהוא "מחזיר שכינתו לציון" ואילו אנו מבקשים שיבה כמו "כיהי רצון" שלאחר קה"ת שבו אנו אומרים "ולהשיב שכינתו בתוכינו".

ב. ישראל - שבים, הקב"ה - מחזיר. - במקורות חז"ל

איתא בחז"ל⁶² "שהם מכניעים ליבם בתשובה, אף אני חוזר ומרחם עליהם" ובלשון התנ"ך⁶³ "שבו אלי ואשובה עליכם". חז"ל בטאו רעיון זה בלשון כפולה, ישראל-שבים, והקב"ה-חוזר. וכן⁶⁴ "ישראל עושים תשובה - ומחזירם למוטב" ישראל שבים, אך אין "התשובה" מועילה ללא הסיעתא דשמיא שהקב"ה ישיבם. לסיעת דשמיא זו חז"ל קוראים בלשון "חזרה":⁶⁵ "עשו תשובה והקב"ה מחזירם למקומם"⁶⁶ "שאין

(61) תנחומא במדבר י"ז, וראה להלן הערה 50.

(62) תורת כהנים בחוקתי כו.

(63) מלאכי ג', ו'.

(64) סנהדין צ'.

(65) מדרש שמואל ה'.

ישראל עושים רצונו גזרה יוצאת למפניו עשו **תשובה** מיד הוא **מחזירה**".

ג. תפילת "מודה אני" וברכת "אלוקי נשמה"

בשתי תפילות אלו השתמשו השתמשו חז"ל בלשון "חזרה" בלבד ("מודה אני...שהחזרת..."), "ואתה עתיד להחזירה בי...בא"י המחזיר נשמות..."⁶⁷. בעקבות ההסבר שביחס לקב"ה ישנם מקומות בהם משתמשים בלשון "חזר", מובנת היטב עובדה זו: שהרי בתפילות אלו אנו מודים לקב"ה שהוא מחזיר לנו נשמתנו בכל יום⁶⁸ ועתיד להחזירה לעתיד לבוא.

הרב קוק בעולת ראי"ה מבחין בתפילת⁶⁹ "מודה אני" ובברכת "אלוקי נשמה"⁷⁰ בין האדם לבין הקב"ה כאשר

(66) מכילתא בשלח טו.

(67) מכיוון שנוסח התפילה מתובל בפסוקים (ע' לעיל חלק א. 1) ובלשון התנ"ך נמצא השורש ש.ו.ב. בלבד הרי שאם בתפילות הללו נמצא השורש ח.ז.ר. יש לשנוי סיבה.

(68) אבודרהם עמ' מ': "כי השינה דומה למות וכן כינה הכתוב המות בשינה שנאמר (איוב ג' 13) "כי עתה שכבתי ואשקוט אז ינוח לי", וכן אמרו רבותינו (ברכות נז): שינה אחד משישים למיתה".

(69) "שהחזרת: החזרה מורה על שמירת עצמיותה של הנשמה, שהיא מצויה בצורה הרוחנית המופשטה בעצמיות ענינה. ובעת ההקצה לא נשתנה באופי של האדם **כשחוזרים** אילו כוחות החיים, ובהיותו נעשה כבריאה חדשה אלא זאת הנשמה עצמה, שנעתקה ממנו בהאסרו בתכלי השינה, היא **שבה** אליו".

(70) "**ולהחזירה** כי לעתיד לבא... ואז הנשמה בהדר גאולה בהופעת חסד לעיון, **תשוב** להופיע בתוך אותה הגויה, המוחזרת להבנות בכליל יפיה, ברוממות טהרתה וזוך פארה, ואתה עתיד ג"כ **להחזירה** כי לעתיד לבא".

בהתייחסות אל האדם משתמש הרב זצ"ל בשורש ש.ו.ב. - הנשמה שבה אל הגוף. ואילו ביחס לקב"ה משתמש הרב בשורש ח.ז.ר. - הנשמה מוחזרת על ידי הקב"ה. כי אצל האדם כל ימיו, כולל שיבת הנשמה בכל בוקר ובוקר, כולם נכללים במהלך החיים העולים בתשובה אל ה', ובכל יום ישנה יצירה חדשה, יום חדש, אותו לא ראה האדם אתמול - אין החזרת הנשמה חזרה למצב קודם, אלא שיבה למצב מקביל למציאות בה היה, אבל הרבה יותר ממנה - בכל יום ניתנים לאדם חיים חדשים. אבל מצד הקב"ה אשר כל ההויה כולה, בעבר הווה ועתיד, כולה מקושרת לו בכל רגע. יש בהחזרת הנשמה לאדם מציאות שביתה

"בא"י המחזיר נשמות לפגרים מתים... וכאשר מידי אדון כל המעשים יתכונן העולם ברום סהרתו, אז כל מפעל נכבד ישוב להבנות כמאז... אבל המעשים כולם לא לעד יהיו בשברונם, בעת בנינם ההדור לשוב ולהבנות יבנה גם כן היכלה של הנשמה כימי עולם, ואור הנשמה יחזור להופיע בהדרה, במעונה החומרי, שיזוכך ויטהר מכל חטאתו... אז בגויה מזוככה מלאת אורה וטהרה, יוחזר זיו הנשמה, בכל מילואו והדרו, ובלב מלא גיל, חדות קודש הננו מברכים בכל בוקר בשוב אלינו נשמת חיינו, אחרי המיתה החלקית של השינה, שהיא עדה נאמנה על השיבה שלה גם אחרי המיתה הגדולה, של שלילת הנשמה, על ידי יוצרה מחוללה ונותנה: בא"י המחזיר נשמות לפגרים מתים". נשים לב שכשהרב זצ"ל מדבר על הגוף - המקבל את הנשמה - הרי היא שבה אליו: "תשוב להופיע בתוך אותה גויה", "המפעל הנכבד ישוב להבנות", "בנינם ההדור לשוב ולהבנות", "בשוב אלינו נשמת חיינו", "על השיבה" (של הנשמה). ואילו שמוזכר על הקב"ה הרי הוא מחזיר את הנשמה: "וכשחוזרין אליו", "המוחזרת (על ידי הקב"ה) להבנות" "אור (צד אלוקי) הנשמה יחזור להופיע בהדרה", "יוחזר (על ידי הקב"ה) זיו הנשמה" "ברוך אתה ה' המחזיר נשמות לפגרים מתים".

כבר בהויה עליה שייך להשתמש בשורש ח.ז.ר.

(4) תשובה וחזרה באופן יחסי:

א. שיבת ישראל לארצו: ישראל-שבים. עמון-חוזרים

איתא בחז"ל: ⁷¹"הכתוב אומר **אסיב** את **שבות** בני עמון שכבר **חזרו**....הכתוב אומר **ושבתי** את **שבית** עמי ישראל (יהודה) ועדיין לא **שבו**" בני עמון חזרו - ישראל עדין לא שבו כלומר ישראל - שבים לארצם בני עמון - חוזרים לארצם.

יתכן להסביר הבדל זה בהבדל יחסי בין ישראל לאומות העולם. לכל עם יש ארץ⁷², וכל עם חי את חייו הטבעיים, הן החומריים והן הרוחניים, בהיותו על אדמתו. עם ישראל אף

(71) ידים, ד', ד'.

(72) רמב"ן ויקרא יח, כד: "...והענין כי השם הנכבד ברא הכל ושם כח התחוננים בעליונים ונתן על כל עם ועם בארצותם לגוייהם כוכב ידוע כאשר נודע באצטגנינות וזהו שנאמר "אשר חלק ה' אלוקיך אותך לכל העמים" כי חלק לכלם מזלות בשמים, גבוהים עליהם מלאכי עליון נחנם להיותם שרים עליהם, כענין שכתוב "ושר מלכות פרס עומד לנגדי... וחנה השם הנכבד הוא אלוקי האלוקים ואדוני האדונים לכל העולם, וארץ ישראל אמצעות הישוב - הוא נחלת ה' המיוחדת לשמו לא נתן עליה מן המלאכים קצין שוטר ומושל בהנחילו אותה לעמו המיוחד...". והכוזרי במאמר שני סז: "הארץ הזאת הנועדת להישרת כל העולם, הוכנה כנחלה לשבטי בני ישראל מאז נפלגו הלשונות כמה שנאמר: (דברים לב, ח-ט) "בהנחל עליון גויים בהפרידו בני אדם יצב גבולות עמים למספר בני ישראל כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו".

הוא חי את חיינו הטבעיים רק על אדמתו. לעם ישראל ישנו מסר לכל האומות - "ישראל באומות כלב באברים"⁷³, וכן לארץ ישראל יש מסר לכל הארצות,⁷⁴ בהיות הארצות כולם יונקות ומושפעות מקדושת של ארץ ישראל⁷⁵, וכשעם ישראל חי בארצו, אז מאיר אור ה' בעולם בשלמותו⁷⁶. הרי ששיבת ישראל לארצו זהו רפוי הלב, ואילו שיבת כל עם אחר לארצו דומה לריפוי אבר, ויתכן וכל הרפואות הללו נדרשות ע"מ לרפא את העולם לגמרי ולהביא את כולו לגאולה. יתכן שמכיוון שזהו היחס בין גאולת ישראל לגאולת כל עם אחר, חז"ל השתמשו בשורש ש.ו.ב. לשיבת ישראל לארצו בה הדבר הוא למעלה מהחזרה גרידא למצב הקודם. ואילו לגבי בני עמון על אף שלמדו מהפסוק "אשיב את שבות בני עמון", השתמשו בשורש ח.ז.ר., כיוון שהחזרתם היא חזרה לאותו מצב בו היו, ואם התעלה מצבם הרוחני, הרי זה בעיקר בזכות תשובת הלב, תשובת עם ישראל.

ב. השבת אבידה לישראל: לישראל - משיבים, לעכו"ם - לא

מתזירים

הרמב"ם בהלכות גזלה ואבידה כותב "⁷⁷השבת אבידה

(73) כוזרי מאמר שני לו.

(74) כוזרי מאמר שני, טז "הארץ הזאת הנועדת להישרת העולם".

(75) אורות ישראל פרק ה' עמוד קנא. "ארץ ישראל עומדת להשפיע מכה יסוד תרבותה ומפעולתה על החיים השוכנים בה, על כל הארצות כולם, לעדות ולרומםם ולקרבתם אל תכלית הויתתם".

(76) אורות ישראל פרק ב' עמוד קנא. "ישראל בעמים, ארץ ישראל בארצות, תורת ישראל בתורות ואמונות כולם, הנם שלושה מרכזים, שאוצרות חיים ואורות עולמים גנוזים בהם, להיות מזינים את כל העולם כולו מעלים ומקדשין אותו".

(77) הלכות גזלה ואבידה: יא, א'.

לישראל מצוות עשה שנאמר השב תשיבם ... ⁷⁸ רשע אוכל נבלה לתאבון מצווה **להשיב** לו אבידתו אבל אוכל נבלה להכעיס הרי הוא אפיקורס ואפיקורסים ועובדי עכו"ם ומחללי שבת בפרסאי אסור **להחזיר** להן אבידה כעכו"ם ... ⁷⁹ אבידת עכו"ם מותרת שנאמר אבידת אחיך **והמחזירה**...". הן בהלכות תשובה והן בהלכות גזילה ואבידה משתמש הרמב"ם בענייני ממון בשורש ח.ז.ר., והנה כאן מופיעים שלוש הלכות לגבי אבידה (ממון) - בראשונה מוזכרת "השבה" בשלישית מוזכר "והמחזירה" ובאמצע הלכה משולבת בתחילתה "להשיב" ובסופה "להחזיר" - בתחילה לישראל (כמו בהלכה שלפניה) להם - משיבים, ובסופה לגבי עכו"ם (כמו בהלכה שלאחר מכן) להם - אין מחזירים. יתכן שהרמב"ם שינה מלשונו והשתמש בשורש ש.ו.ב. בהלכות אלו לגבי ישראל כי השבת אבידה לישראל זה לא סתם ענין של חזרה גרידא, זו מעלה גדולה מאוד, ולכן באופן יחסי מול עכו"ם יקרא להחזרה זו "השבה" ⁸⁰.

"ותחזינה עינינו בשוכן לנוך לציון" ⁸¹

(78) הלכות גזלה ואבידה: יא, ב'.

(79) הלכות גזלה ואבידה: י"א, ג'.

(80) על הפסוק בבראשית "וישב את הרכוש וגם את לוט אחיו ורכושו **השיב** וגם את הנשים ואת העם" (בראשית, יד, טו) אומרים חזל בבראשית רבה (מג, ד) "וישב את הרכוש אנשים ונשים השיבו, וטף לא החזירו".

מסביר המהרז"ו אנשים ונשים השיבו וטף מדוע לא החזירו? כי יש אפשרות לחנכם והחזירם למוטב. לכן קשה להסביר מדוע שנו חז"ל לגבי הטף לכאורה הטף עלה במעלה ואילו האנשים ונשים הוחזרו. לכן נראית גרסת רש"י על המדרש "אנשים ונשים החזירו וטף לא החזירו".

(81) נוסחת ריה"ל כוזרי מאמר חמישי כג.